

PAPER DETAILS

TITLE: Sari Uygurcadaki Ses Degismeleri Üzerine

AUTHORS: Zemire GULCALI

PAGES: 121-158

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/500219>

SARI UYGURCADAKİ SES DEĞİŞMELERİ ÜZERİNE

Zemire GULCALI*

Özet:

Sarı Uygurlar Çin Halk Cumhuriyeti'nde yaşayan 55 azınlığın içindeki 9 Türk halkından biridir. Bu dokuz Türk halkı Çin'in dört ayrı eyaletine dağılmış olup konuştukları Türk dilleri şunlardır: Uygurca, Kazakça, Kırgızca, Salırca, Tatarca, Tuvaca, Sarı Uygurca, Özbekçe ve Fuyü Kırgızcası. Bu dillerden bazıları hem Çin'de hem yurt dışında konuşulurken (Uygurca, Kazakça, Tatarca, Tuvaca vb.); bazıları sadece Çin'de konuşulur (Salırca, Sarı Uygurca ve Fuyü Kırgızcası vb.); yine bazıları ise yurt dışında daha çok konuşulur (Özbekçe). Eski Uygurların torunlarından biri sayılan Sarı Uygurlar'ın büyük çoğunluğu Çin'in Gansu eyaletinde yaşamlarını sürdürmektedir. 2010 yılındaki nüfus sayımına göre toplam Sarı Uygur nüfusu 14.378 kişidir. Sarı Uygurlar üç çeşit dil konuşurlar; bunlar Doğu Sarı Uygurca (Moğolca), Batı Sarı Uygurca ve Çince'dir. Sarı Uygurca yazı dili olmadığı için yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır; ayrıca resmî dil olarak Çinceyi kullandıklarından dolayı Sarı Uygurca'yı konuşanların sayısı gitgide azalmaktadır. Bu yazıda önce Sarı Uygurlar ve Sarı Uygurca hakkında kısa bilgi verilip söz varlığı üzerinde durulduktan sonra ünlü ve ünsüz değişimleri örnekleriyle birlikte sunulup ardından kısa metin örnekleri verilecektir.

Anahtar kelimeler: Sarı Uygurlar, Sarı Uygurca, ünlü değişimleri, ünsüz değişimleri.

Phonetic Changes in Yellow Uighur Language

Abstract:

Yellow Uighurs are one of the 9 Turkic nations in 55 minorities living in the People's Republic of China. These 9 Turkic nations are scattered across four different provinces of China, and the Turkic languages they speak are: Uighur, Kazakh, Kyrgyz, Salir, Tatar, Tuva, Yellow Uighur, Uzbek and Fuyu Kyrgyz language. While some of these languages are spoken both in China and abroad (such as Uighur, Kazakh, Tatar, Tuva); Some are only spoken in China (such as Salir, Yellow Uighur and Fuyu).

* Yrd. Doç. Dr., zemire.gulcali@bilecik.edu.tr.

Kyrgyz); Some are spoken more often in abroad (such as Uzbek). The great majority of the Yellow Uighurs, who are considered to be one of the greatest of the old Uighurs, are living in Gansu province of China. According to the population census of 2010, the total population of them is 14378 people. The Yellow Uighurs speak three languages: Eastern Yellow Uighur (Mongolian), Western Yellow Uighur and Chinese. Because the Yellow Uighur is not a writing language so it is exposed to the danger of extinction. And the number of people who speak Yellow Uighur is decreasing steadily because they use Chinese as their official language. In this article, firstly, some brief information about Yellow Uighurs and their language will be given. After mentioning about the vocabulary of this language, I will peruse the vowel changes and consonant changes with relevant examples. Finally, some short text samples will be shown.

Keywords: Yellow Uighurs, Yellow Uighur language, vowel changes, consonant changes.

Giriş

Türk soylu halkların dillerinin bir bölümü birbirine çok yakındır. Türkiye Türkçesi Azerbaycan Türkçesine, Kazak Türkçesi Kırgız Türkçesine, Özbek Türkçesi Uygur Türkçesine yakındır. Ancak, Türkiye Türkü ile Kazak'ın, Türkmen ile Altaylı'nın ilk anda anlaşması kolay olmamaktadır, birkaç gün bir Türk ülkesinde bulunduğu zaman anlaşma oranı hemen yükselmektedir. Türk dillerinin Eski Türkçeye dayanan kelime kökleri hemen hemen aynıdır. Farklı coğrafyalarda yaşamalarından dolayı kelime hazinelerinde ve fonemlerinde farklı derecelerde değişimler olmuştur. Türk kavimlerinin kimi Budist'tirler ve dolayısıyla dillerinde de Budizm'in etkisi vardır; kimileri Müslüman'dır ve kelime hazinelerinde bol bol Arapça ve Farsça kelimeler yer almaktadır; kimileri de kendi dillerinden daha fazla yabancı bir dili kullanmaktadırlar (Bağımsızlıklarına kavuşan Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Azerbaycan halkları ve Rusya'ya bağlı Tuva Özerk Bölgesi'ndeki Tuvalar Rusçayı daha çok kullanırlar). Yazı diline gelince kimileri Latin harfli alfabe kullanırlar, kimileri ise Kiril harfli alfabe kullanır, kimileri de halen Arap harfli alfabe kullanmaktalar (Uygurlar); ve bu bütün Türk dillerinin birçok ağzı vardır. Türk dilleri başlıca ses özelliklerine göre Türk dilinin farklı dil gruplarına ayrılmıştır ve günümüze dek her bir dil üzerinde gerek yurt dışı gerek yurt içinde farklı düzeylerde araştırmalar yapılmış, çalışmalar sürdürülmüştür. Sarı Uygurca üzerine yapılan araştırmaların toplu olarak ele alındığı çalışma için bk. Arız 2002; ayrıca Sarı Uygurca üzerine Çin'de ve diğer ülkelerde yapılan (2005'e kadar) çalışmalar için bk. Kaymaz 2005; Sarı Uygurlar ve Sarı Uygurca üzerine yapılan yeni yayınların tanıtıldığı makale için bk. Ölmez 2016. Sarı Uygurca diğer Türk dillerine göre araştırılması açısından daha yeni bir konu sayılabilir. Daha çok Çince kaynaklardan yararlan-dığım bu çalışmamda ilk önce Sarı Uygurlar ve Sarı Uygurca hakkında bilgi

verilecek; ardından alfabe ve söz varlığı üzerinde durulacak; sonrasında ünlü değişimleri örnekleriyle birlikte ele alınacaktır. Kısa metin örneklerinden sonra da kaynakça verilecektir.

Sarı Uygurca sadece konuşma dili olarak mevcut olan bir Türk dilidir ve yok olma tehlikesi altındadır, dolayısıyla üzerinde derin araştırmaların yapılması büyük önem taşımaktadır.

1. Sarı Uygurlar

840 yılındaki Kırgız baskınından sonra dört bir yana dağılan Uygurlar'ın bir kısmı güney kesimlere, yani Çin ile Şinciang (Doğu Türkistan) arasındaki Kansu bölgesine indiler. Önemli bir ticaret merkezi olan bu bölge meşhur İpek Yolu üzerinde idi. Bu bölgeye yerleşen Uygurlar büyük bir şehir olan Kan-Cov'da yeni bir devlet kurmuşlardır. Sonradan, Sarı Uygurlar adı ile anılacak olan bu Uygurlar, bu bölgenin yerli halkı ile karışmadan kalmışlardır. Türk dili ve kültürünü uzun yıllar yaşatan bu Uygur Türklerinin torunlarına bugün bile rastlamak mümkündür.

Bugün Çin'in Gansu (甘肃 *Gansu*) Eyaleti'nin ortasındaki Çi-lian-shan (祁连山 *qilianshan*) dağının kuzeyindeki Su-nan Yugur özerk ilçesinde (苏南裕固族自治县 *Sunan yuguzu zizhihian*) yaşamakta olan Sarı Uygurlar yaygın bir görüşe göre Eski Uygurlar'ın, bir başka görüşe göre de Eski Kırgızlar'ın torunlarıdır.¹ Bizim Sarı Uygur (Sarıg Yugur) dediğimiz bu Türk halkının Çin'deki resmî adı ise *yoğur/yuğur* → Yügu (裕固)'dur. Nanşan (南山 *nanshan*) Dağları bölgesinde Türk ve Moğol dillerini konuşan halkları adlandırmak için 1953'ten beri bu ad kullanılmaktadır. 2010 yılındaki nüfus sayımına göre toplam Yugur nüfusu 14.378 kişidir. Nüfusun %90'ı Gansu Eyaleti'nin Sunan Yugur özerk ilçesinde, geri kalan kısmı ise Ciuçuan (酒泉市 *jiuquan*) kentine bağlı bir beldede yaşamaktadırlar. Sarı Uygurlar üç çeşit dil konuşurlar, bunlar Doğu Sarı Uygurca, Batı Sarı Uygurca ve Çince'dir.

1998 yılındaki istatistiğe göre, *Sunan (苏南) ilçesindeki 10079 kişi içinde 5069'u Batı Sarı Uygurca konuşmaktadır ve bunların arasında 550 kişi aynı anda Doğu Sarı Uygurca'yı da konuşmaktadır; Doğu Sarı Uygurca konuşanlar ise 4684 kişidir; sadece Çince konuşanların sayısı 326'dır. Ciu quan (酒泉) ilçesindeki 2000'den fazla kişi de sadece Çince konuşmaktadır. Uzun süre Çinliler'le iç içe yaşadıklarından dolayı Doğu ve Batı Sarı Uygurca konuşanlar aynı zamanda Çinceyi de iyi bilirler; bir başka deyişle Çince Sarı Uygurlar'ın ortak dili sayılır (Chen 2004: 13). Doğu Sarı Uygurca ile Batı Sarı Uygurca birbirinden farklı olmakla birlikte örtüşen yanları da bulunmaktadır, örneğin: 1. Her ikisinde Eski Türkçe veya Moğolcadan kalan ortak eskicil sözlükler bulunur; 2. Her ikisinde büyük ölçüde Çince alıntı vardır (裕固族简*

1 ÖLMEZ, Mehmet (1996), "Sarı Uygurlar ve Sarı Uygurca", *Çağdaş Türk Dili*, C IX, S 98, s. 31-37.

历 2008: 11). Moğolca konuşan Sarı Uygurlar'ın sayısı Türkçe konuşan Sarı Uygurlar'dan azdır. Moğolca konuşan Sarı Uygurlar ve Türkçe konuşan Sarı Uygurlar'ın ortak adı yoğur/yuğur'dur. *Sarı Uygurlar'ın VIII. yüzyılda Moğol Vadisi'nde kurulan Türk Hanlığı sona erdikten sonra kurulan Uygur Hanlığı (Sonradan Hu-gu olarak değiştirilmiştir) ve kuzeyden He-şi koridoruna göç eden He-şi Uygurları ile çok sıkı ilişkileri vardır. Şimdiki Sarı Uygurlar, eski Uygurlar'ın bir kolu olan Sarı Uygurlar'la Moğol ve Tibetliler'in birbiriyle karışmasından ortaya çıkmıştır.* (Chen 1982: 66).

Yukarıda bahsettiğimiz gibi Sarı Uygurlar'ın bir kısmı Moğollaşmış olup Moğolca konuşurlar ve kendilerini Şira Yugur “Sarı Uygur” diye adlandırırlar, Türkçe konuşan Sarı Uygurlar ise kendilerinden *Hara Yugur* “kata Uygur” diye söz ederler (Tekin-M. Ölmez 2003: 82). Diğer Türk halklarından farklı olarak Tibet Budacılığı'na (Lamacılık) bağlı olan Sarı Uygurlar bu kültürün yoğun etkisi altında kalmışlardır. Yazı dili olmadığı için bugün yalnız aile içi konuşulan yaşlıların bildiği bir dil durumundadır. Gençlerse daha çok Çinceyi kullanmaktadırlar.

2. Sarı Uygurca²

Tarihi kaynaklarda göre Yuğurların (Sarı Uygurlar) Yuan Dönemi'nin sonlarına kadar yazı kullandıkları kaydedilmiştir. Ancak sonraki göç ve yer değişimleri nedeniyle yazıları unutulmuştur (Davut-Cambuz 1998: 465). Dil özellikleri açısından Türk dilleri için önem taşıyan Sarı Uygurcanın Türk dilleri arasındaki yeri hakkında çeşitli görüşler vardır. Sarı Uygurca ilk olarak Samoyloviç'in (1922) tasnifinde yer alır. Samoyloviç, Sarı Uygurca'yı *D*-grubu'nun (Kuzey-doğu) *z*- bölümüne koymuştur. Bogoroditskiy Sarı Uygurca'yı Kaşgar şivesi içerisinde (1934); Räsänen, Kuzey-doğu grubunun *z*- bölümünde (1949); Baskakov, Doğu Hun Dalı'nın Hakas grubunda (1952);³ Benzing, Doğu Türkçesinin Uygurca grubuna (1959);⁴ Menges, Orta ve Güneybatı Asiya Dilleri'nin Orta Asya grubundaki Yeni Uygurca dialektine (Taranci ve diğer dialektler) (1959, 1968);⁵ Talat Tekin ise Hakasça ile birlikte *azak* grubunda verir (1990).⁶ Son olarak M. Ölmez, Sarı Uygurca'yı Fuyü Kırgızcası ile birlikte Çin'deki Türk dilleri gruplarından *azah~azak* grubunda gösterir.⁷

2 Yazımda Batı Sarı Uygurca için kısaca Sarı Uygurca terimi kullanılmıştır.

3 ZEKİ, Kaymaz (2005), “Sarı Uygurca Araştırmalarına Genel Bir Bakış”, *Prof. Dr. Fikret Türkmen Armağan*. İzmir, s. 451'e göre.

4 BENZİNG, Johannes (1959), “Classification of the Turkic Languages”, *Fundamenta*. Wiesbaden, s. 1-5.

5 MENGES, Karl H. (1968), “Classification of the Turkic Languages”, *Fundamenta*, s. 5-8; *The Turkic Language and Peoples*, Wiesbaden, s. 60-61.

6 TEKİN, Talat (1990), “A New Classification of the Turkic Languages”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, s. 5-18.

7 ÖLMEZ, Mehmet ((2013), “Çin'deki Türk Dilleri ve Bugünü”, *Dilleri ve Kültürleri Yok Olma Tehlikesine Maruz Türk Toplulukları Konulu IV. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu 2012*, Ankara, 397.

Sarı Uygurlar itikat bakımından Budist ve Şamanist'tirler; böylece kelime hazineleri içinde İslam tesiri olmadığı gibi Arapça ve Farsça sözcüklere çok nadir rastlanır;⁸ doğrudan veya dolaylı olarak ödünç alınan Hint-Avrupa dil grubuna ait kelimelere de rastlamak mümkündür; çevresinde bulunan Çin ve diğer kavimlerin etkisiyle başta idari kelimeler olmak üzere birçok Çince ve Moğolca sözcük bulunmaktadır, üstelik yazı dili olmamakla birlikte standart dili de olmadığı için birçok sözcüğün ünlü veya ünsüzünün farklı teleffuzundan ortaya çıkan farklı biçimleri vardır.

3. Sarı Uygurcadaki Sesler

3.1. Ünsüzler

a. Temel Ünlüler⁹

Teleffuz şekli Dudak şekli	Ön ünlüler		Dar /dil ardı ünlüler	
	yüksek	alçak	yüksek	alçak
düz ünlüler	i	e	ı	a
yuvarlak ünlüler	ü	ö	u	o

Bu Ses tablosunda da gördüğümüz gibi Sarı Uygurcada *a, e, ı, i, o, u, ö, ü* gibi 8 ünlü bulunmaktadır. Bu temel ünlülerin yanı sıra Sarı Uygurcada *ah, eh, ih, oh, uh, öh* gibi sızıcı ses içeren boğazsıl ünlüler de vardır.¹⁰ Sarı Uygurcadaki ünlü değişimlerinden bahsederken sadece sekiz temel ünlü ele alınmıştır, sızıcı ses içeren ünlüler ise sızıcılaşan temel ünlünün boğazsıllaşması özelliği içerisinde yer almıştır.

b. Sızıcı Ünlüler¹¹

Dil ornu Dudak şekli	Ön ünlüler		Dar /dil ardı ünlüler	
	yüksek	alçak	yüksek	alçak
düz ünlüler		eh	ıh	ah
yuvarlak ünlüler		öh	uh	oh

Burada görüldüğü gibi *i* ve *ü* ünlüleri boğazsıllaşmıyor. Boğazsıllaşan ünlü içeren 500'den fazla sözcüğün %88'i ilk hecesindeki ünlü boğazsıllaşmış olan sözcüklerdir ve bu altı çeşit sızıcı ünlü arasında en çok rastlanan *ah*, ondan sonrakisi *oh* ve en az görünen ise *öh* ünlüsüdür.¹²

8 Saadet Çağatay çalışmasında Sarı Uygurcada Arapça ve Farsça kelimelerin asla bulunmadığını ileri sürmüştür (bk. 1962: "Sarı Uygurlar'ın Dili", TDAY-B 1961, s. 38), oysa eskiden İpek Yolu üzerindeki yerlerde yaşamaları nedeniyle az da olsa Arapça ve Farsça kelime kabul etmişlerdir.

9 陈宗振Chen zongzhen (2004), 西部裕固语研究 xibu yuguyu yanjiu. 北京, s. 26

10 蕾选春Lei xuanchun (1992), 西部裕固汉语词典 xibu yugu-han cidian成都 / Cheng Du, s.1.

11 陈宗振Chen zongzhen (2004), 西部裕固语研究 xibu yuguyu yanjiu. 北京, s. 28.

12 陈宗振Chen zongzhen (2004), "西部裕固语研究 xibu yuguyu yanjiu". 北京Pekin, s. 35.

3.2. Ünsüzler

(1) Çin Kaynaklarında Yer Alan Ses Tablosu:

Teleffuz yeri teleffuz şekli			çift du-dak-sıl	diş du-dak-sıl	dil diş eti	dil diş eti ardı	dil orta-sı	dil üstü	dil ardı	gırt-lak	da-mak
Patlayıcı ses	Ses-siz	soluksuz	b		d				g	G	
		soluklu	p		t				k	ķ	
Patlayıcı sürtüş-meli ses	Ses-siz	soluklu				c	C				
		soluksuz				tş	ç				
sürtüş-meli ses	Sessiz (titreşimsiz)			f	s	ş	Ş		h		h
	Sesli (titre-şimli)			v	z	j		y	ğ		
geniz sesi			m		n				ŋ		
yan daralmalı					l						
vurmalı/ çarpmalı ses					r						

Yukarıdaki tabloda gördüğümüz gibi Sarı Uygurcada *b, p, m, f, d, t, n, l, g, k, ŋ, h, G, ķ, ğ, h, C, ç, Ş, y, c, tş, ş, j, v, s, z, r* gibi 28 ünsüz bulunmaktadır.¹³ Resmî yazı dili olmadığından *G, C, Ş, tş* gibi ara sesler teleffuza göre kayda alınmıştır.

(2) Malov'un Çalışmasında Yer Alan Kril Harfli Ses Tablosu:¹⁴

Б б	b	Ж ж	j	М м	m	Ф ф	f
В в	v	З з	z	Н н	n	Һ һ	h, h
Г г	g	Й й	y	Ң ң	ŋ	Ц ц	ts
Ғ ғ	ğ	Қ қ	ķ	П п	p	Ч ч	ç
Д д	d	К к	k	Р р	r	Ш ш	ş
ДЖ дж	c	Л л	l	С с	s		
Ж ж	j	Ль ль	ł	Т т	t		

¹³ Chen Zongzhen (2004)'e göre. Bu alfabede de IPA (Uluslararası Sesbilim Abecesi) kullanılır. Malov'un sözcüğünde ise Rusça harflerle karşılaştırarak verilmiştir.

¹⁴ MALOV, Sergey Yefimoviç (1957), *язык желтых уйгуров: Словарь и грамматика* [Yazık jyoltih Uygurov: Slovar' i grammatika]. Alma-Ata.

Görüldüğü gibi bu tabloda 26 ünsüz ve 10 ünlü bulunmaktadır. Yukarıda verdiğimiz Çince kaynaklardaki ünsüzlerden *tʃ* ve *G* sesi bu tabloyla fark yaratan ünsüzlerdendir.

Diğer Türk dillerinde olmayıp sadece Tuvaca, Salarca ve Sarı Uygurcada olan *G/ḡ* sesine gelince, Salarca ve Sarı Uygurcadaki *ḡ* ise soluksuz patlayıcı gırtlak sessizi olup, soluklu patlayıcı gırtlak sessizi *ḡ'* sesinden ayrıt edilmek için Çince kaynaklarda bir tek *G* harfiyle ifade edilmiştir, *ḡ'* için de bir tek *ḡ* harfi kullanılmıştır (*kız*→*Gız*; *ḡ'ulak*¹→*ḡulak*).¹⁵ 10 Anlaşıyor ki *G* sesi ise *ḡ* sesiyle yakındır. O yüzden ünsüz değişimleri örneklerinde *G*'li kelimeler de *ḡ* sesi içeriğinde kullanılmıştır. Çalışmamda verdiğim alfabe ve diğer örneklerde ise *ḡ* için bir tek *ḡ* harfini kullandım. *C / c*, *Ṣ / ṣ* sesleri için de aynı yöntem uygulanmıştır. Alfabe (1) ile (2) deki bir diğer farksa *ts* ve *tʃ* sesleridir. Çince kaynaklarda *tʃ* olarak gösterilen ses Malov'un çalışmasında *ts* şeklinde verilmiştir.

4. Sarı Uygurcanın Söz Varlığı

Sarı Uygurca söz varlığı açısından hem çok eskiye hem de yeni çağlara dayanan kelime kapsamına sahiptir. Bir başka deyişle, Sarı Uygurcada Eski Türkçeye dayanan sözcüklerin yanı sıra Moğolca, Çince ve Tibetçeye dayanan alıntı sözcükler çok önemli yer tutar. Özellikle Çince alıntı sözcüklere daha çok rastlanır. Bir de bu alıntı sözcükler Sarı Uygurca yapım ekleriyle türlenerek yeni sözcükler üretilmiştir.

a. Eski Türkçe sözcükler:

ET	SUyg.	Tr.
<i>aya</i>	<i>haja</i>	“aya”
<i>balıḡ</i> “duvar, şehir”	<i>balıḡ</i>	“duvar”
<i>bakır</i>	<i>bahGır</i>	“bakır”
<i>er ebçi</i>	<i>erehpci</i>	“karı koca”
<i>ırḡ</i>	<i>ıhrḡ</i>	“fal”
<i>kem</i>	<i>gem</i>	“hastalık, krş. kem”
<i>ḡal</i>	<i>ḡal</i>	“deli”
<i>ḡol-</i>	<i>ḡol-</i>	“dilemek, istemek”
<i>ḡurtḡa</i>	<i>GohrtGa</i>	“yaşlı kadın”
<i>soḡun</i>	<i>soḡun</i>	“boğa”
<i>yaḡan</i>	<i>yaḡan</i>	“fil”
<i>yoḡurt</i>	<i>yoḡurt</i>	“yoğurt”

15 程适良Cheng shi liang (1991), 突厥比较语言学 *Tujue bijiao yuyanxue* (Türk Dillerinin Karşılaştırmalı Dil Bilgisi), 新疆人民出版社, 乌鲁木齐 (Şincinag Halk Yayınevi, Üürümçi,) s. 26.

b. Moğolca sözcükler:

Moğ.	SUyg.	Tr.
<i>aya:r</i>	<i>ayar</i>	“yavaş”
<i>bah-</i>	<i>paGa-</i>	“sıçmak”
<i>çır</i> (Krş. ET <i>yar</i>)	<i>çer</i>	“balgam, sümük”
<i>ge:</i>	<i>Gay</i>	“felaket, afet”
<i>cεg</i>	<i>cük</i>	“yön”
<i>manan</i>	<i>manan~manam</i>	“sis, duman”
<i>möng</i>	<i>menek</i>	“para”
<i>mören</i>	<i>meren</i>	“derya”
<i>söm</i>	<i>seme~sume</i>	“tapınak”
<i>sεçig</i>	<i>suciğ</i>	“inanç, itikat”
<i>şurgu:lc</i>	<i>şorgohcın</i>	“karınca”
<i>unşih-</i>	<i>onşih-</i>	“okumak”

c. Tibetçe sözcükler:

Tib.	SUyg.	Tr.
<i>bla-ma</i>	<i>lama</i>	“lama”
<i>dam</i>	<i>dem</i>	“demlik”
<i>dkar-yol</i>	<i>geyri~geri~ger</i>	“kase”
<i>dril-bu</i>	<i>cılvu</i>	“zil”
<i>kha-btags</i>	<i>kadağ</i>	“misafirlere takdim edilen beyaz, sarı veya mavi renkli kumaş”
<i>kha-chu</i>	<i>kaciğı</i>	“salya, tükürük”
<i>mam-thar</i>	<i>ıramtar~namtar</i>	“tarih, menşe”
<i>me-tog</i>	<i>medoğ</i>	“çiçek”
<i>sgam</i>	<i>argam</i>	“kutu, sandık”
<i>shel</i>	<i>şeyli~şeli</i>	“cam”

d. Çince sözcükler:

Çin.	SUyg.	Tr.
笔 /bi/	<i>pudıg</i>	“kitap, yazı, mektup”
菜 /cai/	<i>sey</i>	“sebze”
大夫 /dai fu/	<i>defu</i>	“doktor”
冻 /dong/	<i>toñ-</i>	“donmak”
花 /hua/	<i>huak~ua</i>	“çiçek”

林完 /lin wan/	ninvan	“az kala, bitmeye yakın”
算盘 /suan pan/	suanpan	“çörkü”
样子 /yang zi/	yanzi	“model, biçim”
袜子 /wa zi/	vazi	“çorap”

e. Sarı Uyгурca yapım ekleriyle Çince sözcüklerin birleşmesinden türeyen yeni sözcükler:

tilğtşi “öfkeli” < Çin. 气 /qi/ “hava, gaz” + SUy. *lǐg* (addan sıfat yapan ek); *bogola*- “rapor vermek, bildirmek” < Çin. 报告 /bao gao/ “rapor; rapor ver-” + SUy. *la-* (addan eylem yapan ek); *cenne-* “incelemek, denemek” < Çin. 验, 检验 /jian, jian yan/ “deneme” + SUy. *ne-* “addan eylem yapan ek”.

f. Diğer dillerden alıntı sözcükler:

Arapça Farsça alıntılar:

Ar.: *marcan* “mercan, zincir”, *cin* “cin”, *sat* “vakit, saat; saat” ;

Far.: *jan* “can, ruh”, *derek* “ağaç”, *tamahgi* “sigara”;

Dolaysız veya dolaylı yollarla ödünç alınan Hint-Avrupa dil grubuna ait alıntılar:

lom “öğreti” < (Soğd. *nom*) *gadura*~*Ggadura* “ahşap tepsi” (< Hint.), *sart* “Hui etnik grubu” (<Soğd. *sart* “tüccar”), *şafa* “koltuk” (<Rus.)

5. Sarı Uyğurcada Ünlü Değişimleri¹⁶ (Eski Türkçeye göre)

5.1. Eski Türkçe ile Karşılaştırmalı Ünlü Değişimleri

Sarı Uyğurcadaki ses değişimlerine gelince, yazı dili olmamasından dolayı derlenen malzemede ölçünlü (standart) bir biçim yoktur ve bir sözcük birden fazla biçimde görülebilir. Bundan dolayı Eski Türkçeye göre Sarı Uyğurcadaki ses değişimlerini ortaya çıkarırken bir kurala varmanın zor olduğu ortadadır. Bunların dışında ünlü uyumu da oldukça zayıftır. Sarı Uyğurcaya çok sayıda yabancı sözcüğün girmesi, yazı dilinin olmamasından kaynaklanan teleffuz farkı ve fonetik değişimlerden dolayı ünlü uyumu kuralı bozulmuştur; kimi sözcükler uyumdan çıkmış, kimi de art ünlülü biçime dönüşmüştür. Ancak Sarı Uyğurcaya özgü sözcüklerdeki ünlü uyumu özelliklerini koruyarak hâlen devam etmektedir. Sarı Uyğurcada kelime kökünde büyük ünlü uyumu esastır, fakat kelime kökünden sonra gelen eklerde ünlü uyumu sağlam değildir ve değişkendir.

16 Bu karşılaştırma genel olarak Eski Türkçeye göredir, az sayıda DLT’den alınan örnekler de bulunmaktadır.

(1) a

ET'nin *a* ünlüsü SUy.da çoğunlukla kendini korur:

Eski Türkçe	Sarı Uyg.	Türkçe
<i>adağ</i>	<i>azağ</i>	“ayak”
<i>apam</i>	<i>am</i>	“şimdi”
<i>at</i>	<i>at</i>	“ad”
<i>atlığ</i> “adlı, isimli; meşhur”	<i>atdığ</i>	“meşhur, ünlü”
<i>bar-</i>	<i>bar-</i>	“varmak”
<i>barça</i>	<i>barça</i>	“hepsi, bütün”
<i>bolsa</i>	<i>vosa</i>	“olsa”

Bazı durumlarda *ı, i, e* ve *o*'ya değişiyor:

a > ı, i, e, o :

ET	SUyg.	Tr.
<i>bağır</i> “kara ciğer, karın”	<i>peğır</i>	“böbrek”
<i>bala</i> “kuş ve hayvan yavrusu”	<i>mıla</i>	“çocuk, erkek evlat yavru”
<i>bay</i>	<i>bay~bey</i>	“zengin”
<i>targak</i>	<i>targak ~tırvağ</i>	“tarak”
<i>ba-</i>	<i>palğa- ~ poğ-</i>	“bağlamak”
<i>yabaş</i>	<i>yuvas</i>	“sakin, yumuşak”
<i>tamar~tamır</i>	<i>damır</i>	“damar”
<i>tavışkan~tavışgan tusGan~ toley~davusGan~dohs-Gan ~dosGan~dovusGan</i>		“tavşan”

ET'nin *a* ünlüsü SUy.da bazen boğazsıllaşılıyor:

ET	SUyg.	Tr.
<i>arka</i> “arka”	<i>ahrka</i>	“arka, sırt”
<i>ata</i> “ata”	<i>ahda</i>	“baba”
<i>altı</i>	<i>ahldı</i>	“altı”
<i>altun</i>	<i>ahldın</i>	“altın; alt taraf”
<i>altunci</i>	<i>ahldıncı</i>	“kuyumcu”
<i>aç-</i>	<i>aş- ~ahş-</i>	“açmak”
<i>atlığ</i>	<i>ahtdığ</i>	“atlı”
<i>taş</i>	<i>das~dahs</i>	“taş; dışarı”
<i>ağız</i>	<i>ağıs ~ ahıs ~ ahsıs</i>	“ağız”

(2) e

ET'nin *e/é* ünlüsü SUyg.da kimi örneklerde korunur:

ET	SUyg.	Tr.
<i>kepek</i> “kepek”	<i>kevek</i>	“kepek”
<i>er</i>	<i>er</i>	“er”
<i>er-</i>	<i>e-</i>	“olmak”
<i>em</i>	<i>em~yem</i>	“em, ilaç”
<i>er-</i>	<i>yet-</i>	“yapmak, etmek”
<i>içreki</i>	<i>ışdegi</i>	“içerdeki”
<i>temir</i>	<i>demir</i>	“demir”

Bazı örneklerde *ı, i, a, o, ö, ü* ünlülerine dönüşür:

e/é > *ı, i, a, o, ö, ü*

ET	SUyg.	Tr.
<i>bek~berk</i> “sağlam”	<i>pık, pıkdıg</i>	“pek, güçlü”
<i>bedük</i>	<i>bözük~büyük</i>	“büyük”
<i>eki~ik</i>	<i>şığı</i>	“iki”
<i>et</i>	<i>yet ~ yit</i>	“et”
<i>sebin-</i>	<i>soyin-</i> (söyüş “sevinç”)	“sevinmek”
<i>sekiz</i>	<i>saGıs~sakıs</i>	“sekiz”
<i>té-</i>	<i>tı- ~ di- ~ de-</i>	“demek”
<i>tegi</i>	<i>dige</i>	“dek”
<i>teve</i>	<i>tı~tiy</i>	“deve”
<i>yé-</i>	<i>ye- ~ ce- ~ ci-</i>	“yemek”
<i>yégirmi</i>	<i>yigırmi</i>	“yirmi, 20”
<i>yéti</i>	<i>yite ~yiti~ yidi~ cete ~ yeti</i>	“yedi, 7”

Bazen de boğazsıllaşılıyor:

ET	SUyg.	Tr.
<i>esen~isen</i> (< Orta İran) ¹⁷	<i>ehsen</i>	“esen”
<i>et</i>	<i>eht~yeht</i>	“et”
<i>etek</i>	<i>ehdek</i>	“etek”
<i>erkek</i>	<i>ehrgkek</i>	“erkek”
<i>ikegü</i>	<i>şigehsı~şigeği</i>	“ikisi”
<i>yét-</i>	<i>eht~ yeht-</i>	“yetmek, ulaşmak”
<i>yétiş-</i>	<i>ehdıs~ehtis~yehdıs-</i>	“yetmek, yetişmek, ulaşmak”

17 GABAIN, A. von (2003), *Eski Türkçenin Grameri*, Çev. M. Akalın, 4. baskı, Ankara, s. 265a.

(3) ı

ET'nin ı ünlüsü SUyg.da kimi örneklerde kendini korur:

ET	SUyg.	Tr.
<i>kış</i>	<i>kış~ kışın</i>	“kış”
<i>kış-</i>	<i>kış-</i>	“kısmak”
<i>kışga</i>	<i>kışGa</i>	“kısa”
<i>sakın-</i>	<i>saGın-</i>	“düşünmek, özlemek”
<i>sınar</i>	<i>sınar</i>	“çift şeyin teki, yarısı”

ET'nin ı ünlüsü SUyg.da kimi örneklerde ı, e, u, ö olur:

ı > ı, e, u, ö

ET	SUyg.	Tr.
<i>çiz-</i> “çizmek”	<i>çiz-</i>	“çizmek”
<i>tavışkan~tavışgan</i>	<i>davusGan~dohsGan</i>	“tavşan”
<i>kışga</i>	<i>kışka</i>	“kısa”
<i>tıjla~tınna-</i>	<i>tinna- ~ tınna- ~ tınna-</i>	“dinlemek”
<i>anıtıkı</i>	<i>amdökö</i>	“şimdiki”
<i>biy~ biy</i>	<i>meñ~mın</i>	“bin, 1000”
<i>yañı</i>	<i>yañı~ yaña</i>	“yeni”
<i>azık</i>	<i>azık~azuk</i>	“azık”

ET'nin ı ünlüsü SUyg.da kimi örneklerde boğazsıllaşır:

<i>bış~bış-</i>	<i>bıhs~pıs-</i>	“olmak, pişmek”
<i>ırk</i>	<i>ıhrk</i>	“fal”
<i>sarığ</i> “sarı”	<i>sarığ</i> “sarı” > <i>sarıhldık</i>	“sarımtırak”
<i>tık-</i>	<i>dıhk-</i>	“tıkmak, doldurmak”

(4) i

ET'nin i ünlüsü SUyg.da kimi örneklerde kendini korur:

ET	SUyg.	Tr.
<i>iç</i>	<i>iş~ış</i>	“iç”
<i>iç-</i>	<i>iş~ış-</i>	“içmek”
<i>iz</i>	<i>iz~yiz ~yez</i>	“iz”
<i>kiçig</i>	<i>kıçık~kıçiğ~kıcığ</i>	“küçük”
<i>tiken</i>	<i>tigen~tiken</i>	“diken”
<i>tik-</i> “dikmek (taş, abide)”	<i>tik-</i>	“kurmak, dikmek”

Kimi örneklerde ise *ı, e u, ü*'lere değişir:

i > ı, e, u, ü

ET	SUyg.	Tr.
<i>biçin</i>	<i>pecin</i>	“maymun”
<i>bir</i>	<i>vır</i>	“bir, bir tane”
<i>bitig</i>	<i>pıdığ~pudığ</i>	“yazı, harf, mektup”
<i>bitkeçi</i> (< Sür.) “yazıcı”	<i>pudığci</i>	“öğretmen”
<i>it</i>	<i>ıst</i>	“köpek”
<i>ini</i>	<i>ını</i>	“küçük erkek kardeş”
<i>kişi</i>	<i>kise</i>	“kişi”
<i>temir</i>	<i>demır</i>	“demir”
<i>tirig</i>	<i>dırık~dırığ</i>	“diri”
<i>tegi</i>	<i>diğe</i>	“-A kadar”
<i>silkin-</i>	<i>silgın-</i>	“silkinmek, titremek (hayvanlar)”
<i>tilkü</i>	<i>tulğı</i>	“tilki”
<i>tilgen</i>	<i>terğen</i>	“tekerlek”
<i>irin~yirin</i>	<i>yerin~yirin</i>	“irin”
<i>siñil</i>	<i>sıñı</i>	“küçük kızkardeş”
<i>körki-</i>	<i>köküt- ~ küket-</i>	“göstermek”
<i>kişi</i>	<i>kise ~ kese</i>	“kişi, insan”
<i>tişi</i>	<i>tise~ tese</i>	“dişi”
<i>iz</i>	<i>iz~yiz ~yez</i>	“iz”
<i>tiz</i>	<i>tıs</i>	“diz”
<i>bin~min~mün-</i>	<i>min-</i>	“binmek”
<i>biz</i>	<i>mis~mız</i>	“biz”
<i>irbiz~ irbiç</i> “vaşak”	<i>ırvıs</i>	“kaplan, panter”
<i>sevinç</i>	<i>söyüş</i>	“sevinç”
<i>sebin-</i>	<i>soyın-</i>	“sevinmek”

(4) o

ET'nin *o* ünsüzü SUyg.da çoğunlukla kendini korur:

ET	SUyg.	Tr.
<i>bod</i>	<i>boz</i>	“boy, vücut”
<i>oğul</i>	<i>oğul~oğıl</i>	“oğul”
<i>ot</i>	<i>ot~ut</i>	“ateş”

<i>otun</i>	<i>otun</i>	“odun”
<i>toz</i>	<i>doz</i>	“toz”

Bazen de *e*, *ö* ve *u* oluyor:

o > e, u, ö

ET	SUyg.	Tr.
<i>kop-köp</i>	<i>göv-göhp</i>	“çok”
<i>taloy</i> (< Moğ.)	<i>daley</i>	“deniz, göl”
<i>on</i>	<i>un-on</i>	“doğru”
<i>öndün</i>	<i>undun</i>	“doğu”
<i>toprak</i>	<i>dırvak</i>	“toprak”

Bazı örneklerde boğazsıllaşır:

ET	SUyg.	Tr.
<i>ok</i>	<i>ohk</i>	“ok”
<i>orta</i>	<i>ohrda</i>	“orta”
<i>ot</i>	<i>oht</i>	“ot, çimen”
<i>kork-</i>	<i>Gohrk-</i>	“korkmak”
<i>tokuz</i>	<i>dohGıs~dohGus~dohkıs</i>	“dokuz”
<i>tokuzon</i>	<i>dohGıson~dohtşa~dohkısın</i>	“doksan”

(5) u

ET’nin *u* ünsüzü SUyg.da çoğunlukla kendini korur:

ET	SUyg.	Tr.
<i>bulut-bulıt</i>	<i>bulıt~bılıt~belt</i>	“bulut”
<i>tuğ-</i>	<i>duğ-</i>	“doğurmak”
<i>udı-</i>	<i>uzu-</i>	“uyumak”
<i>ula-</i>	<i>ula-</i>	“ulamak, devam etmek”
<i>ulağ</i> “ulak”	<i>ulağ</i>	“yük hayvanı”
<i>uzak</i> “uzun devam eden”	<i>uzak</i>	“uzak”

Kimi zamanlarda *ı* ve *o* oluyor:

u > ı, o

ET	SUyg.	Tr.
<i>buluğ</i> “bucak”	<i>muğıs~moğıs~mos</i>	“köşe”
<i>buntegü</i>	<i>mındağö ~ mundeke</i>	“bunun gibi böylesi, böyle”
<i>tur-</i>	<i>dır-</i>	“durmak”

<i>yunt</i>	<i>yöt~yot ~yut (n düşmüş)</i>	“at”
<i>otun</i>	<i>otun ~ otın</i>	“odun”
<i>toñuz</i>	<i>toñıs~ tovis</i>	“domuz”
<i>asğu</i>	<i>asqı</i>	“asma”
<i>tuş-</i>	<i>tuz- ~ toz-</i>	“karşılaşmak”
<i>tuynak~tunyaq~tuñaq</i>	<i>tıyığ~duyuğ~duyığ</i>	“toynak”
<i>boyun</i>	<i>moyin~moen~moin</i>	“boyun”

ET'nin *u* ünlüsü Sarı Uygurcada kimi zaman boğazsıllaşır:

ET	SUyg.	Tr.
<i>suvsa-</i>	<i>uhs~ohs-</i>	“susamak”
<i>tut-</i>	<i>duht-</i>	“tutmak”
<i>utru</i> “karşı”	<i>uhdur~uhldur~uhldır</i>	“karşı taraf, ön yüzü”
<i>uç-</i> “uçmak, ölmek”	<i>uhk-</i>	“uçmak”

(6) ö

ET'nin *ö* ünlüsü Sarı Uygurcada çoğunlukla kendini korur:

ET	SUyg.	Tr.
<i>kök</i>	<i>gök~gük</i>	“gök, mavi”
<i>ögren-</i>	<i>örğen-</i>	“öğrenmek”
<i>ögret-</i>	<i>örğet-</i>	“öğretmek”
<i>öt</i> “safra”	<i>öt</i>	“cesaret, yürek”
<i>öl-</i>	<i>öl~yöl~yül-</i>	“ölmek”

ET'nin *ö* ünlüsü Sarı Uygurcada bazı örneklerde *e*, *o*, *u* ve *ü*'ye dönüşür:

ö > e, o, u, ü

ET	SUyg.	Tr.
<i>köpük~köpik</i>	<i>kövük ~ küvük~kewek</i>	“köpük”
<i>tört</i>	<i>diort</i>	“dört, 4”
<i>könül</i>	<i>gönül~gionıl</i>	“gönül”
<i>köp</i>	<i>gehp</i>	“çok”
<i>köz</i>	<i>göz~gioz~güz</i>	“göz”
<i>közlüg</i>	<i>küzdiğ</i>	“gözlü”
<i>körki-</i>	<i>köküt- ~ küket-</i>	“göstermek”
<i>ögren-</i>	<i>yürgen-</i>	“öğrenmek”
<i>ögüz</i>	<i>ugus~ügüs</i>	“ırmak”

ET'nin *ö* ünlüsü Sarı Uygurcada bazen boğazsıllaşır:

ET	SUyg.	Tr.
<i>köçür-</i>	<i>göḥş~göş-</i>	“göçmek”
<i>köp~kop</i>	<i>göhp~göp~köp</i>	“çok”
<i>körkit-</i>	<i>köhgıt~köget-</i>	“göstermek”
<i>öpke</i>	<i>öhpge~öhkbe</i>	“akciğer”

(7) ü

ET'nin *ü* ünlüsü kimi örneklerde kendini korur:

ET	SUyg.	Tr.
<i>üm</i>	<i>üm</i>	“pantolon, don”
<i>üze</i>	<i>üze</i>	“üze, üst”
<i>yürek</i>	<i>yürek</i>	“yürek”
<i>yüz</i>	<i>yüz</i>	“yüz”

Kimi örneklerde ise *e*, *ı*, *o*, *ö* ve *u*'lu biçimlerine rastlanır:

ü > e, ı, o, ö, u

ET	SUyg.	Tr.
<i>içgü</i>	<i>işke~ ıışgı</i>	“içecek”
<i>üç</i>	<i>uş~vuş~üç</i>	“üç”
<i>eçkü</i> “keçi”	<i>eşke</i>	“teke (bir yaşında)”
<i>törtünç</i>	<i>türtünci~ türtüncülük~diordıncı</i>	“dördüncü”
<i>büt- ~ püt-</i>	<i>put-</i>	“bitmek, tamamlanmak”
<i>bütür-</i>	<i>putger-</i>	“bittirmek”
<i>kedgü</i>	<i>gezge</i>	“giyişi”
<i>kedgür-</i>	<i>gezdır-</i>	“giydirmek”
<i>küdegü</i>	<i>küzegi ~ küzegü</i>	“güveyi, damat”
<i>tilkü</i>	<i>tulgu</i>	“tilki”
<i>kün</i>	<i>kün ~hon ~ hun</i>	“gün, güneş”
<i>bedü-</i>	<i>pezi-</i>	“büyümek”
<i>tüp</i>	<i>dıp~dıp</i>	“dip, kök”
<i>küç</i>	<i>guş</i>	“güç”
<i>telük</i>	<i>telık</i>	“delik”
<i>müñüs</i>	<i>moñıs~mōs</i>	“boynuz”
<i>süñök</i>	<i>sımık ~ sımık</i>	“kemik”
<i>yük</i>	<i>juhk</i>	“yük”

5.4. Sarı Uyğurcada Ünlülerin Kendi Aralarında Nöbetleşmesi

Sarı Uyğurca yazı dili olmadığı için neredeyse çoğu sözcükteki ünlüler değişkenliğe yatkındır, Sarı Uyğurcadaki bu tür serbest nöbetleşmeye hem ünlülerde hem de ünsüzlerde sıkça rastalanır, aşağıda Sarı Uyğurcadaki ünlülerin serbest değişimi örnekleri vardır:

(1) ö~e, -ö- ~ -e-, -ö ~ -e

ötdile~etdile- “ödünç almak” (< ET *öteg~ötek* “ödünç, borç”)

pörık~perık (<ET *börk*) “şapka”

pörık~perık “böbrek”

(2) ö~ü

ödet~üdet- “kıınıldatmak, hareket ettirmek”

özek~üzek “göğüs; yüre, öz” (ET *özek* “küçük vadi”)

öncü~üncü “inci” (ET< *yinçü*)

yörek~yürek “yürek”

(3) ö~o

söyin- ~ soyın- “sevinmek” (< ET *sebin~sevin-*)

yörr~yori- “yukarı, yukarıya doğru”

yör~yor- “çözmek, açmak”

(4) ö~io

döhk~diohk- “dökmek” (< ET *tök-*)

gönül~gionül “gönül” (< ET *könül*)

söz~sioz “söz” (< ET *sav*)

(5) u~ı

but~bıt “but” (< ET *but*)

Gamuş~Gamış “kamış, bambo” (< ET *ķamış*)

gumus~gumıs “gümüş” (< ET *kümüş*)

(6) o~u

ohs~uhs- “susamak” (< ET *suvsa-*)

oda~uda- “devam etmek” (< ET *ula-* “devam etmek”)

uruğ~oruğ “evlenme; tohum” (< ET *uruğ* “ekin; uruk, nesil”)

(7) e~i

eñne~iñne- “un elemek” (< ET *elge-*)

de~di- “demek, söylemek” (< ET *té-*)

eci~ici “yenge” (< ET *éçi* “ağabey, amca”)

(8) ı~i

ı~iş “iç, iç kısmı” (< ET iç)

sık~sik “kapı”

yığ~yığ- “toplamak, yığmak” (< ET yığ-)

(9) ü~i

küzegi ~ küzegü “güveyi, damat” (< ET küdegü)

yüm~yim~üm “pantolon” (< ET üm)

birci~bircü “köşe, bucak” (< ET buluş)

(10) ü~e

köküt- ~ küket- “göstermek” (< ET körkit-)

üzek~ezek “göğüs, yürek; artardamar”

eze~üze “üzerinde” (< ET üze)

6. Sarı Uygurcadaki Ünsüz Değişimleri¹⁸ (Eski Türkçeye göre)

6.5. Eski Türkçe ile Karşılaştırmalı Ünsüz değişimleri

Sarı Uygurcadaki ünsüz değişimlerine gelince, yazı dili olmamasından dolayı derlenen malzemede ölçünlü bir biçim yoktur ve bir sözcük birden fazla biçimde görülmektedir. Bundan dolayı Eski Türkçeye göre Sarı Uygurcadaki ses değişimlerini ortaya çıkarırken bir kurala varmanın zor olduğu ortadadır. Kimi sözcüklerde, genellikle ötümsüz *k* ve *t* ünsüzlerinden önce sür-tülmeli bir *h* sesi teleffuza yansır: ET *at* > SUyg. *aht* “at”; ET *köçür-* > SUyg. *Göhs-* “göç etmek, taşınmak”; ET *tağıgu* > SUyg. *tahGağı* “tavuk”; ET *tart-* > SUyg. *tahırt-* “çekmek”. Eski Türkçenin ünsüzlerini koruyan Sarı Uygurcada kimi ötümsüzlerin yarı ötümlü, ötümlülerin de ötümsüz duruma geçtikleri görülür. Önemli özelliklerinden birisi çok heceli sözcüklerin sonunda bulunan *-g* [*-g/-ğ*] ünsüzünün korunmasıdır: *göhsırık~göhsürük* “çelme, (at için)”; *oh-rdalıg* “orta parmak”; *soGımnıg* “kış günleri yemek için önceden hazırlanmış ev hayvanı”; *yehhrkdıg* “güçlü”.

(1) b

ET’nin *b* ünsüzü sözbaşında korunmakla birlikte çoğunlukla *p-* olurken,¹⁹ bazı durumlarda *p-* ve *b-*’li örneklerin sayısının birbirine yakın olduğu görülmektedir,²⁰ ayrıca *m-*’li ve *v-*’li örneklerle de karşılaşırız:

18 Bu karşılaştırma genel olarak Eski Türkçeye göredir, az sayıda Eski Türkçe ve Orta Türkçeye de ait olan *DLT*’den örnekler yer almaktadır.

19 MALOV, S. E. (1957), *зык жёлтых уйгуров: Словарь и грамматика*: (Yazık jyoltıh Uygurov: Slovar’ i grammatika), Alma-Ata.

20 蕾选春Lei xuan chun (1992), *西部裕固汉语词典 Xibu yugu Han cidian* (Batı Sarı Uygurca-Çince Sözlük), 成都/Chengdu.

b- > b- :

ET	SUyg.	Tr.
<i>barça</i>	<i>barça</i>	“hepsi, bütün”
<i>bağ</i>	<i>bağ</i>	“bağ, yığın”
<i>bağşi</i>	<i>bağşi, vaḥci</i>	“usta”
<i>bağa</i>	<i>baGa</i>	“kurbağa”
<i>bar-</i>	<i>bar-</i>	“varmak”
<i>bars</i>	<i>barsi</i>	“kaplan, krş. pars”
<i>basa</i>	<i>basa</i>	“ondan sonra, sonra”
<i>bay</i>	<i>bay~bey</i>	“bay, zengin”
<i>bedük</i>	<i>bezük</i>	“büyük”
<i>bod</i>	<i>boz</i>	“boy, vücut”
<i>bol-</i>	<i>bol-</i>	“olmak”
<i>buğa</i> “buğa”	<i>buGa</i>	“boğa”
<i>bulut~bulut</i>	<i>bulut~bılt</i>	“bulut”

b- > p- :

ET	SUyg.	Tr.
<i>ba-</i>	<i>palğa~poğ-</i>	“bağlamak”
<i>bag</i> “bağ”	<i>pag</i>	“ip, organ”
<i>bağır</i> “kara ciğer, karın”	<i>peğir</i>	“karaciğer”
<i>basa</i> “sonra”	<i>pasa</i>	“(ondan) sonra”
<i>bat-</i>	<i>pat-</i>	“batmak”
<i>beg</i> “bey”	<i>peg~pey</i>	“muhtar, yönetici”
<i>bek~berk</i> “sağlam”	<i>pık, pıkdığ</i>	“güç, güçlü”
<i>bısığ</i>	<i>pısığ</i>	“pişmiş, olgunlaşmış”
<i>bitig</i>	<i>pıdığ~pudığ</i>	“yazı, harf, mektup”
<i>bitkeçi</i> “yazıcı, yazar”	<i>pudığci</i>	“öğretmen”
<i>büt- ~ püt-</i>	<i>put-</i>	“bitmek, tamamlanmak”
<i>bütür-</i>	<i>putger-</i>	“bitirmek”

b- > m- :

ET	SUy	Tr.
<i>bala</i> “kuş ve hayvan yavrusu”	<i>mıla</i>	“çocuk, erkek evlat, yavru”
<i>bin~min~mün-</i>	<i>min-</i>	“binmek”
<i>buğ~biğ</i>	<i>meğ~mın</i>	“bin”
<i>biz</i>	<i>mıs~mız</i>	“biz”

<i>boyun</i>	<i>moyin~moen~moin</i>	“boyun”
<i>buluŋ</i> “bucak”	<i>muŋıs~moŋıs~mos</i>	“köşe”
<i>buntegü</i>	<i>mındaŋo ~ mındaeko</i>	“bunun gibi böylesi, böyle”

b- > v- :

ET	SUy	Tr.
<i>baŋşı</i>	<i>vaŋci, baŋşı</i>	“usta”
<i>bar</i>	<i>var</i>	“var”
<i>baş</i>	<i>vaş</i>	“baş”
<i>bir</i>	<i>vır</i>	“bir, bir tane”
<i>bol-</i>	<i>vol- ~ pol-</i>	“olmak”
<i>bolsa</i>	<i>vosa</i>	“olsa”
<i>boşa-</i> “kurtarmak”	<i>vosat-</i>	“serbest bıraktırmak”

Söz içi ve sonunda ise çoğunlukla *-b-* sesi *-v* olur, kimi örneklerde *p* veya *y* olduğu gibi düştüğü de görülür:

ET	SUyg.	Tr.
<i>irbiz~ irbiç</i> “vaşak”	<i>ırvis</i>	“kaplan, panter”
<i>sub</i>	<i>su (-b düşmüş)</i>	“su”
<i>yabaş</i>	<i>yuvas</i>	“sakin, yumuşak”
<i>yalbar-</i>	<i>yalvar-</i>	“yalvarmak”
<i>eb</i> “ev”	<i>epçi</i>	“kadın”
<i>sebin-</i>	<i>sön~soyin~soin~söyün- ~söyön- ~söyin-</i>	“sevinmek”

(2) P

ET’nin *-p-*, *-p* ünsüzü SUyg.da ya kendini korur, ya da çeşitli dudak ünsüzlerine (çoğunlukla *v*, *b*’ye) dönüşür nadiren de düşer:

ET	SUyg.	Tr.
<i>apam</i>	<i>am</i>	“şimdi”
<i>sap</i>	<i>sap</i>	“sap”
<i>tep-</i>	<i>tep-</i>	“tepmek”
<i>köp~köp</i>	<i>köp~göp~göhp~kep~ gep~gehp</i>	“çok”

-p- > -v-

ET	SUyg.	Tr.
<i>apa</i> “ata”	<i>ava</i>	“baba”
<i>kepek</i> “kepek”	<i>kevek</i>	“başak kalıntısı”

<i>köpük~köpik</i>	<i>kövük ~ küvük ~ kewek</i>	“köpük”
<i>kapış-</i>	<i>Gavış-</i>	“kapışmak”
<i>köp~köp</i>	<i>köp~göv~göhp</i>	“çok”
-p- > -b- ; -v-; φ		
ET	SUyg.	Tr.
<i>kapak</i>	<i>kabak ~ kapGak ~ kalak</i>	“kapak (kazan vs. için)”
<i>kapak</i>	<i>kavağ</i>	“göz kapağı”
<i>toprak ~ torpak</i>	<i>durvağ ~ dorvağ ~ dırvağ</i>	“toprak”

(3) ç

ET’nin ç ünsüzü SUyg.da söz başında kendini çoğu örnekte korurken söz içi ve sonunda c, j ve ş’li örneklerle de rastlanır:

ç- > ç-

ET	SUyg.	Tr.
<i>çakır-</i>	<i>çagra- ~ kı kır- ~ kı Gır- ~ Gıh Gır-</i>	“seslenmek”
<i>çeçek</i>	<i>çücük</i>	“çiçek”
<i>çerig</i>	<i>çeriğ</i>	“asker”
<i>çiz- “çizmek”</i>	<i>çiz- ~ cız- ~ dız-</i>	“yazmak”
<i>çök- “batmak”</i>	<i>çök-</i>	“(diz) çökmek”
<i>çıla- “batırmak, ıslatmak”</i>	<i>çıla- “batırmak, çay demlemek”</i>	“çilemek, batırmak (sıvıya)”

-c- > -ç-, -c > -ç

ET	SUyg.	Tr.
<i>açı-</i>	<i>acı-</i>	“üzülmek “
<i>açıg</i>	<i>acıg</i>	“acı”
<i>biçin</i>	<i>pecin</i>	“maymun”
<i>çeçek</i>	<i>çücük</i>	“çiçek”
<i>kaçan</i>	<i>kacan</i>	“ne zaman”
<i>koyçı</i>	<i>koyçı ~ Goyci</i>	“çoban”
<i>satıgçı</i>	<i>satıgçı</i>	“satıcı”
<i>törtünç</i>	<i>tiirtünci ~ tiirtünculuk ~ diordınci</i>	“dördüncü”

-ç- > ş-, -ç > -ş

ET	SUyg.	Tr.
<i>eçkü</i> “keçi”	<i>eşke</i>	“teke (bir yaşında)”
<i>aç-</i>	<i>aş- ~ ahş-</i>	“açmak”
<i>iç</i>	<i>iş</i>	“iç”
<i>iç-</i>	<i>iş-</i>	“içmek”
<i>içgü</i>	<i>işke ~ işğış</i>	“içecek”
<i>koyçı</i>	<i>Goytşı</i>	“çoban”
<i>keç</i>	<i>geş</i>	“geç”
<i>kuşgaç</i>	<i>GohGaş ~ koGaş</i>	“serçe”
<i>kılıç</i>	<i>Gılış</i>	“kılıç”
<i>üç</i>	<i>uş ~ vuş ~ üç</i>	“üç”

-ç- > j-, -ç > -j

ET	SUyg.	Tr.
<i>saç</i>	<i>saj</i>	“saç”
<i>koçğar</i>	<i>kojğar ~ Gojğar</i>	“koç”

(4) d

ET’nin *-d-*, *-d* ünsüzü SUyg.da düzenli olarak *-z-*, *-z* olur:

-d- > -z-, -d > -z

ET	SUyg.	Tr.
<i>adaç</i>	<i>azak</i>	“ayak”
<i>adır-</i>	<i>azır-</i>	“ayırma”
<i>adğır</i>	<i>azğır</i>	“ayğır”
<i>bedü-</i>	<i>pezi-</i>	“büyümek”
<i>bedük</i>	<i>bözük ~ büzük</i>	“büyük”
<i>kıdığ</i>	<i>Gızığ ~ Gızıık</i>	“kıyı”
<i>küdedü</i>	<i>küzegi ~ küzegü</i>	“güveyi”
<i>kadın</i>	<i>Gazın</i>	“kadın”
<i>ked-</i>	<i>kez-</i>	“giymek”
<i>kedgü</i>	<i>gezge</i>	“giyişi”
<i>kedgür-“</i>	<i>gezdır-</i>	“giydirmek”
<i>tod-</i>	<i>toz- ~ doz-</i>	“doymak”
<i>udı-</i>	<i>uzu-</i>	“uyumak”
<i>yadağ</i>	<i>yazağ</i>	“yaya”
<i>kıdruğ</i>	<i>Guzırık ~ Guzurık ~ Guzuruk</i>	“kuyruk”

(5) t

ET'nin *t* ünsüzü SUyg.da çoğunlukla kendini korurken az sayıda örnekte ötümlü *d* ünsüzüne dönüşür:

t > t

ET	SUyg.	Tr.
<i>tağ</i>	<i>tag</i>	“dağ”
<i>tam</i>	<i>tam</i>	“duvar”
<i>tart</i>	<i>tart-</i>	“çekmek”
<i>tayati-</i>	<i>tayan-</i>	“dayanmak”
<i>té-</i>	<i>ti- ~ di- ~ de-</i>	“demek”
<i>tuğ-</i>	<i>tuğ-</i>	“doğurmak”
<i>tarığ</i>	<i>darıh</i>	“tohum, darı, buğday”
<i>tavar</i>	<i>tavar ~ davar</i>	“mal, mülk”
<i>teñri</i>	<i>teñer ~ teñir</i>	“gök; Tanrı”
<i>tabışgan</i>	<i>toley ~ tusGan ~ toskan</i>	“tavşan”
<i>tıl</i>	<i>tıl</i>	“dil”
<i>at</i>	<i>at</i>	“ad”
<i>et-</i>	<i>et-</i>	“yapmak”
<i>yéti</i>	<i>yite ~ yitı ~ yidı ~ cete ~ yeti</i>	“yedi, 7”
<i>satıgçı</i>	<i>satıgçı</i>	“satıcı, tüccar”
<i>art</i>	<i>art</i>	“art, arka”
<i>kat</i>	<i>kat</i>	“kat, sıra, dizi”
<i>yat-</i>	<i>yat- ~ yaht-</i>	“yatmak”

t - > d -, -t - > - d-

ET	SUyg.	Tr.
<i>anta ~ anda</i> “orada, ondan sonra”	<i>anda</i>	“orada, oradan”
<i>antağ ~ andağ</i>	<i>andağ ~ andağ</i>	“öyle”
<i>ata</i> “ata”	<i>ahda</i>	“ata”
<i>altı</i>	<i>ahldı</i>	“altı”
<i>altun</i>	<i>ahldın</i>	“altın; alt taraf”
<i>etek</i>	<i>ehdek</i>	“etek”
<i>orta</i>	<i>ohrda</i>	“orta”
<i>otağ</i>	<i>odağ</i>	“otağ”
<i>taloy</i> (<Çin)	<i>daley</i>	“deniz, göl”

<i>tamar</i> ~ <i>tamır</i>	<i>damır</i>	“damar”
<i>tanık</i> “şahit, tanık”	<i>danis</i>	“tanıdık; sevgili”
<i>tanukla-</i> “ispat etmek”	<i>danı-</i>	“tanımak, ayırt etmek”
<i>tañ</i>	<i>dañ</i>	“tan, sabah”
<i>tarıǵ</i> “ekin, nesil”	<i>darıǵ</i>	“buğday; akraba”
<i>taş</i>	<i>das</i> ~ <i>dahs</i>	“taş; dışarı”
<i>tat-</i>	<i>dat-</i>	“tatmak”
<i>tatıǵ</i> “yemek, tad”	<i>dadıǵ</i>	“tatlı; lezzet, tat”
<i>tavışkan</i> ~ <i>tavışǵan</i>	<i>davusGan</i> ~ <i>dohsGan</i> ~ <i>dovusGan</i> ~ <i>dosGan</i>	“tavşan”
<i>té-</i>	<i>de-</i>	“demek, söylemek”
<i>temir</i>	<i>demir</i>	“demir”
<i>tırñaq</i>	<i>dırñaq</i>	“tırnak”
<i>tirig</i>	<i>dırık</i> ~ <i>dırıǵ</i>	“diri”
<i>toǵraq</i>	<i>dorǵaq</i> ~ <i>toǵraq</i>	“kavak”
<i>toz</i>	<i>doz</i>	“toz”
<i>tört</i>	<i>diort</i>	“dört, 4”
<i>tuǵ-</i>	<i>duǵ-</i> ~ <i>tuǵ-</i>	“doğurmak”
<i>tur-</i>	<i>dır-</i>	“durmak”
<i>tüp</i>	<i>dıp</i> ~ <i>dıv</i>	“dip, kök”
<i>yéti</i>	<i>yite</i> ~ <i>yiti</i> ~ <i>yidi</i> ~ <i>cete</i> ~ <i>yeti</i>	“yedi, 7”

(6) G (g/ǵ)

ET'nin *g/ǵ* ünsüzü Sarı Uygurcada çoğunlukla kendini korur, birkaç örnekte ötümsüzleştiği, düştüğü ve *v* olduğu görülür, kimi örneklerde de *g* sesinin *ǵ* sesine dönüştüğüne rastlanır:

- *g/ǵ* - > - *g/ǵ* -

ET	SUyg.	Tr.
<i>tarǵaq</i>	<i>tarǵaq</i> ~ <i>tırvaq</i>	“tarak”
<i>yalǵa-</i>	<i>yalǵa-</i>	“yalamak”
<i>arıǵ</i>	<i>arıǵ</i>	“temiz”
<i>azıǵ</i>	<i>azıǵ</i>	“azı dişi”
<i>sarıǵ</i>	<i>sarıǵ</i>	“sarı”
<i>yamaǵ</i>	<i>yamaǵ</i>	“yama”

- g/ğ - > - K -

ET	SUyg.	Tr.
<i>kısga</i>	<i>kıska ~ kısga ~ Gısga</i>	“kısa”
<i>yağla-</i>	<i>yahta-</i>	“yağlamak”

g/ğ > v, g

ET	SUyg.	Tr.
<i>targak</i>	<i>darğak ~ targak ~ turvak</i>	“tarak”

-g- > -ğ-

ET	SUyg.	Tr.
<i>tegi</i>	<i>diğe</i>	“-A kadar”
<i>yig</i>	<i>yiğ</i>	“çiğ”

Ayrıca ğ sesi nadir de olsa yer değiştirir:

<i>oğlak</i>	<i>ulğak ~ uğlak ~ uvağ</i>	“oğlak”
<i>oğlan</i>	<i>ulğan ~ oğlan</i>	“oğlan”
<i>yalğa-</i>	<i>yağla-yalğa-</i>	“yalamak”

(7) K (k/ķ)

ET'nin *k/ķ* ünsüzü söz başında kendini esas olarak korur, söziçi ve sonunda bazen kendini korurken kimi örnekte ise *h* olur, *g*'ye dönüştüğü örneklerde bulunur:

- k/ķ- > - k/ķ -

ET	SUyg.	Tr.
<i>kel-</i>	<i>kel-</i>	“gelmek”
<i>kelin</i>	<i>kelin</i>	“gelin”
<i>kes-</i>	<i>kes-</i>	“kesmek”
<i>kün</i>	<i>kün ~ hon ~ hun</i>	“gün, güneş”
<i>kişi</i>	<i>kise</i>	“kişi”
<i>ķara</i>	<i>ķara</i>	“kara”
<i>arķa</i>	<i>arķa</i>	“arka”
<i>saķın-</i>	<i>saķın-</i>	“düşünmek”

k- > h-, -k- > - h-,

ET	SUyg.	Tr.
<i>ķarı-</i>	<i>ķarı- ~ harı-</i>	“yaşlanmak”
<i>aķsaķ</i>	<i>aħsaķ</i>	“aksak”
<i>aķ-</i>	<i>ah-</i>	“akmak”

k- > g-, -k- > -g-

ET	SUyg.	Tr.
<i>eki ~ iki</i>	<i>şığı</i>	“iki”
<i>erkek</i>	<i>ehrgék</i>	“erkek”
<i>kel-</i>	<i>gel-</i>	“gelmek”
<i>ked-</i>	<i>gez-</i>	“giymek”
<i>kes-</i>	<i>ges-</i>	“kesmek”
<i>köñül</i>	<i>göñil ~ gioñıl</i>	“gönül”
<i>köp</i>	<i>gehp ~ gep ~ göp ~ göhp</i> ~ göv	“çok”
<i>köz</i>	<i>göz ~ gïoz ~ güz</i>	“göz”
<i>küş</i>	<i>guş</i>	“güç”
<i>silkin-</i>	<i>sılgin-</i>	“silkinmek, titremek (hayvanlar)”
<i>tilkü</i>	<i>tulğı</i>	“tilki”

k̡ > G

ET	SUyg.	Tr.
<i>arkar</i>	<i>arGar ~ aGar</i>	“yaban koyunu”
<i>ķara-</i>	<i>Gara-</i>	“bakmak”
<i>ķoy</i>	<i>Goy</i>	“koyun”
<i>ķozı</i>	<i>Gozi</i>	“kuzu”
<i>ķorķ-</i>	<i>Gohrķ-</i>	“korkmak”
<i>saķal</i>	<i>saGal</i>	“sakal”
<i>talķan</i>	<i>talGan</i>	“un kavurması”
<i>yuka ~ yupķa</i>	<i>yuGa</i>	“ince, yufka”

(8) l

ET'nin *l* ünsüzü kimi örneklerde kendini korur fakat *k*, *η*, *ş*, *t*, *z* ünsüzle-riyle komşu olduğunda çoğunlukla değişir:

l > l

ET	SUyg.	Tr.
<i>altın otuz</i>	<i>ahldohdıs</i>	“yirmi altı”
<i>altun</i>	<i>haldın ~ ahldın</i>	“altın”
<i>al-</i>	<i>al-</i>	“almak”
<i>arığla-</i>	<i>arığla-</i>	“temizlemek”
<i>ķıl-</i>	<i>ķıl-</i>	“yapmak”

<i>yaşıl</i> <i>olur-</i> <i>l > n</i>	<i>yasıl ~ ~ yahsıl</i> <i>olur-</i>	“yeşil” “oturmak”
ET <i>añla-</i> “anlamak” <i>tıñla-</i> <i>l > r</i>	SUyg. <i>anna-</i> <i>tınna- ~ tınna- ~ tıñna-</i>	Tr. “dinlemek” “dinlemek”
ET <i>tilgen</i> <i>amıl</i> <i>amırtgur-</i> <i>l > d</i>	SUyg. <i>terğen</i> <i>amır</i> <i>amrat-</i>	Tr. “tekerlek” “sakin” “sakinleştirmek”
ET <i>atlığ</i> <i>athğ</i> “adlı, isimli; meş- hur” <i>közlüg</i> <i>tişle-</i> <i>l > t</i>	SUyg. <i>ahtdığ</i> <i>atdığ</i> <i>küzdiğ</i> <i>disde-</i>	Tr. “atlı” “meşhur, ünlü” “gözlü” “ısırmak”
ET <i>başlığ</i> “başlı” <i>sütlüg</i> < <i>süt</i>	SUyg. <i>paştığ</i> <i>sutdığ</i>	Tr. “başkan, şef” “sütlü”

(9) m

ET'nin *m* ünsüzü Sarı Uygurcada kendini korur:

ET <i>anıtıkı</i> <i>tamga</i> <i>yama-</i> <i>yarım</i>	SUyg. <i>amdökö</i> <i>tamGa</i> <i>yama-</i> <i>yarım ~ carım</i>	Tr. “şimdiki” “damga” “yamamak” “yarım”
--	--	---

(10) n

ET'nin *n* ünsüzü Sarı Uygurcada bir iki örnek dışında değişikliğe uğramaz:

ET <i>ne</i>	SUyg. <i>ne</i>	Tr. “ne”
-----------------	--------------------	-------------

<i>agna-</i>	<i>ağına-</i>	“yuvarlanmak”
<i>antag</i>	<i>andağ</i>	“öyle”
<i>yunt</i>	<i>yöt ~ yot ~ yut (n düşmüş)</i>	“at”
<i>yalın</i>	<i>yalın</i>	“ateş, yalım”
<i>yan-</i>	<i>yan-</i>	“yanmak”
<i>sın-</i>	<i>sın-</i>	“kırılmak”

(11) *ŋ*

ET'nin *ŋ* ünsüzü çoğu örnekte korunurken bir iki örnekte *m*, *n* olur:

-ŋ- > -ŋ-, ŋ- > ŋ-

ET	SUyg.	Tr.
<i>bıŋ</i>	<i>meŋ</i>	“bin, 1000”
<i>müŋüs</i>	<i>moŋıs ~ mōs</i>	“boynuz”
<i>oŋ</i>	<i>uŋ ~ oŋ</i>	“doğru”
<i>siŋil</i>	<i>siŋni</i>	“küçük kız kardeş”
<i>soŋ</i>	<i>soŋ</i>	“son, sonra”
<i>toŋuz</i>	<i>toŋıs ~ doŋıs ~ tovis</i>	“domuz”
<i>yaŋı</i>	<i>yaŋı ~ yaŋa</i>	“yeni”
<i>iriŋ ~ yiriŋ</i>	<i>yeriŋ ~ yiriŋ</i>	“irin”

-ŋ- > -m-, -n-, -v-

ET	SUyg.	Tr.
<i>toŋuz</i>	<i>toŋıs ~ tovis ~ doŋıs</i>	“domuz”
<i>süŋük</i>	<i>sımık ~ sımık ~ sumuk ~ suŋuk</i>	“kemik”
<i>otuŋ</i>	<i>odın ~ oduŋ ~ otun ~ otın</i>	“odun”
<i>öŋdün</i>	<i>undun</i>	“doğu”

-ŋ- > -ğ-

<i>eŋin</i>	<i>eğen</i>	“omuz”
<i>yaŋa</i>	<i>yağan ~ yağan</i>	“pil”

(12) *r*

ET *r* ünsüzü çoğunlukla kendini korurken, bazı örneklerde düşer:

ET	SUyg.	Tr.
<i>ara</i>	<i>ara</i>	“ara”
<i>art-</i>	<i>art-</i>	“yüklemek”
<i>eren</i>	<i>eren</i>	“erkek, insan”

<i>kör-</i>	<i>gör- ~ gior-</i>	“korkmak”
<i>yara-</i>	<i>yara-</i>	“yaramak”
<i>körkü-</i>	<i>köküt- ~ küket- ~ kögüt- ~ görgüt- ~ göhgüt-</i>	“göstermek”

r ünsüzünün yer değıştirmesi:

ET	SUyg.	Tr.
<i>tıırağ</i>	<i>dırıağ</i>	“tırnak”
<i>toprağ ~ torpağ</i>	<i>dırvağ ~ durvağ</i>	“toprak”
<i>toğrağ</i>	<i>toğrağ ~ torğağ</i>	“kavak ağacı”

(13) s

ET’nin *s* ünsüzü çoğı örneklerde kendini korurken, kimi sözcüklerde *z*’ye değışir:

ET	SUyg.	Tr.
<i>sağ-</i>	<i>sağ-</i>	“sağmak”
<i>asğı</i>	<i>asğı</i>	“asma”
<i>ısığ</i>	<i>ıhsığ ~ ehsığ ~ ıssığ ~ ısığ</i>	“sıcak”
<i>kus-</i>	<i>kus-</i>	“kusmak”
<i>kısrağ</i>	<i>kısrağ</i>	“kısarak”

-s- > -z-

ET	SUyg.	Tr.
<i>toıuz</i>	<i>doııs ~ tovis</i>	“domuz”
<i>öğıüz</i>	<i>ugus</i>	“derya, östen”
<i>toğuz</i>	<i>dohGıs-dohğıs ~ dohGuz</i>	“dokuz”
<i>toğuzotuz</i>	<i>dohGısohdıs</i>	“yirmi dokuz”
<i>yabız ~ yavız</i>	<i>yıs ~ yıus ~ yüis</i>	“yavuz, kötü”

(14) ş

ET’nin *ş* ünsüzü az sayıda örnekte kendini korur ya da *z* olurken çoğı örnekte, özellikle söz sonunda *s* olur:

ş > s

ET	SUyg.	Tr.
<i>baş</i>	<i>paş ~ pas</i>	“baş”
<i>yaş</i>	<i>yaş</i>	“gözyaşı”

ş > z

ET	SUyg.	Tr.
şı-	sız-	“ışmek”
tuş-	tuz- ~ toz-	“karşılaşmak”

-ş-, -ş > -s-, -s

ET	SUyg.	Tr.
aş-	as-	“aşmak, geçmek”
béş	bes	“beş”
kişi	kise ~ kese	“kişi, insan”
kış	Gıs	“kış”
kuş	kus	“kuş”
tişi	tise tese	“dişi”
yaşa-	yasa-	“yaşamak”
yaşıl	yasıl	“yeşil”

ET'nin ş ünsüzü SUyg.da bazen düşer:

kuşgaç	GohGaş ~ kogaş	“serçe”
--------	----------------	---------

(15) v

ET'nin v ünsüzünün Sarı Uygurcada y'ye değiştiği az sayıda örnek vardır:

v > y

ET	SUyg.	Tr.
evir-	yör-	“çevirmek”
sevin-	söyin- ~ soyin-	“sevinmek”
sevinç	söyüş	“sevinç”
sevinçlig	söyişdig	“sevinçli”
sevintür-	söyindir-	“sevindirmek”
teve	tiy ~ çi ~ çiy	“deve”

(16) y

ET'nin y ünsüzü söz içi ve sonunda kendini korurken söz başında ç ve c'li örnekler de yer alır, bir iki sözcükte de düşer:

-y-, -y > -ç-, -ç

ET	SUyg.	Tr.
ayağ	ayağ	“kadeh, kase”
ay-	ay-	“söylemek”
yégirmi	yigirmi ~ yigırma	“yirmi, 20”

yum-	yum- ~ yüm-	“yummak, kapatmak”
yürek	yürek	“kalp, yürek”
y > ø		
ET	SUyg.	Tr.
kéyik	kik ~ kiyik	“yaban hayvanı”
yé-	ye- ~ ce- ~ ci-	“yemek”
yegen	yiğen ~ yeğen ~ egen	“yeğen”
yüz	üz	“yüz, yüz hattı”

y- > c-, ç-

ET	SUyg.	Tr.
yügür-	çükür-	“koşmak”
yéti	yite ~ yiti ~ yidi ~ cete ~ yeti	“yedi, 7”
yiğde	ciğde	“iğde”
yok	yok ~ çok	“yok”

Bunların dışında kimi örneklerde y- türemesi görülür:

ET	SUyg.	Tr.
em	em ~ yem	“ilaç”
et	yet ~ yit ~ het	“et”
et-	yet-	“yapmak, etmek”
ıgaç	yığaş ~ yiğaş ~ yağaş	“ağaç”
iz	yiz ~ yez	“iz”
ögren-	yörğen- ~ yürüen-, örğen-	“öğrenmek”
emig	yemiğ	“meme”
em-	yem-	“(süt) emmek”
ölür-	yolır- ~ yolur-	“öldürmek”
ör-	yor-	“örümek”
üzüm	yöcüm	“üzüm”

(17) z

ET z ünsüzü söz içinde iki ünlü arasında kendini korurken bunun dışındaki durumlarda çoğunlukla ötümsüz s ünsüzüne dönüşür:

ET	SUyg.	Tr.
az	az	“az”
aziğlığ	aziğlığ	“azı dişli”
azık	azık ~ azuk	“azık”

<i>kızıl</i>	<i>ķızıl</i>	“kızıl”
<i>uzun</i>	<i>uzun</i>	“uzun”
z > s		
ET	SUyg.	Tr.
<i>ağız</i>	<i>ağıs ~ ahıs ~ ahsıs</i>	“ağız”
<i>öğüz</i>	<i>ugus ~ ügüs</i>	“ırmak”
<i>sekiz</i>	<i>saķıs ~ saGıs</i>	“otuz, 30”
<i>semiz</i>	<i>semis</i>	“semiz”
<i>tiz</i>	<i>tıs</i>	“diz”
<i>yıltız</i>	<i>yıldıs</i>	“yıldız”

(18) AnaT ve ET'nin *ny* ünsüzü *y* olur, bir iki örnekte düşer:¹⁴

/ny/ > /y/, ϕ

ET	SUyg.	Tr.
<i>kanyak</i>	<i>kayak</i>	“kaymak”
AT. <i>küny-</i> , Uyg. <i>köy-</i> “yanrnak”	<i>kötür- ~ köytür-</i>	“yakmak”
ET <i>ķony</i>	<i>ķoy ~ ğoy ~ Goy</i>	“koyun”
<i>tuynak ~ tunyak ~ tuñak</i>	<i>tıyğ ~ duyug ~ duyıg</i>	“toynak”

6.6. Sarı Uygurcada Ünsüzlerin Kendi Aralarında Nöbetleşmesi

(1) *b ~ p; b ~ v*

bıs-pıs “biçağın keskin yüzü”; *buş- ~ puş-* “biçmek”; *bısığ ~ pısığ* “pişmiş”; *bıst ~ pıst* “bit”.

baş ~ vaş “baş”; *bol- ~ vol-* “olmak”; *bar ~ var* “var”; *bar- ~ var-* “varmak”

(2) *d ~ t*

duğım ~ tuğım “doğum”; *jeldıs ~ yeltıs ~ yıldıs* “yıldız”; *dahrt ~ tahrt* “çekmek”; *tuğ- ~ duğ-* “doğurmak”; *duht- ~ tut- ~ tuht-* “tutmak”; *pıhlđır ~ bıhlđır* “geçen sene”; *yeldıs ~ yeltıs ~ yıldıs* “kök”

(3) *g ~ k, g ~ G*

apgel- ~ apkel- ~ apker- “alıp gelmek, getirmek”; *brahGım ~ brahgım* “bir tutam”; *göhgıs ~ göhkıs* “göğüs”; *guşdığ ~ kuşdığ* “güçlü”; *gehdır- ~ kehdır-* “gidirmek”; *sosgın ~ soskın* “ertesi gün”; *bıhlđırgı ~ bıhlđırGı* “geçen seneki”

(4) *g ~ ğ*

esge ~ esġe “2-3 yaşındaki keçi”; *gezġı ~ gezgı* “giyisi”; *kacıġı ~ kacıġı* “tükürük, salya”; *güġişgın ~ güġişġın* “güvercin”;

(5) *ğ ~ l*

bıġla- ~ bıġa- “sallamak, el sallamak”; *yaġla-yalġa-* “yalamak”; *ulġaķ ~*

uğlak “oğlak”, *yeğlan* ~ *yelğan* “(koyunun karın boşluğundaki) sulu kabarcıklar”; *ulğan* ~ *oğlan* “oğlan”

(6) *l-d* (nadir); *d ~ l* (nadir)

atla- ~ *atda-* “atlamak”; *mılder* ~ *mıslar* “biz”

(7) *l ~ r*

maral ~ *malar* “anne geyik”; *kolor* ~ *korol* “otlak, hayvan çiftliği”; *halğar* ~ *harğal* “tezek parçası”

(8) *m ~ n*

sedam ~ *sedan* ~ *sağdan* “tüysüz”; *yulğun* ~ *yülğim* ~ *yülgun* ~ *yulğim* ~ *yulğın* ~ *yolğim* “ılgın”

(9) *n ~ ŋ; ŋ ~ ğ* (nadir)

ezeni ~ *ezeŋi* ~ *üzeŋ* ~ *yüzeŋi* “üzengi”; *odin* ~ *odın* “odun”; *saŋa* ~ *sağa* “sana”

(10) *G ~ k*

bohGıs ~ *bohKıs* “kısa, alçak, sığ”; *buhşGan* ~ *buhırkan* “buda”; *Goŋır* ~ *koŋır* “kahve rengi”; *GohGaş* ~ *koGaş* “serçe”; *Gıs-* ~ *kıs-* “kısmak”; *maŋGıs* ~ *maŋKıs* “cin, cin şeytan”; *saGısğan* ~ *saKısğan* “saksagan”; *sırGa* ~ *sırKa* “küpe”; *kısGa* ~ *GısGa* “kısa”; *saKıson* ~ *saGıson* “seksen”.

(11) *k-ğ ~ ħ*

andağ ~ *andağ* “öyle”; *andağsa* ~ *andağsa* ~ *andağsa* “öyle ise”; *sağlığ* ~ *sağlık* ~ *sağılık* “yavrusu olan koyun”; *orık* ~ *oriğ* “göğüs”; *uruğ* ~ *uruk* “evlilik; akrabalar; nesil, tohum”; *yarğci* ~ *yariğci* ~ *yarğici* “kabile liderinin yardımcısı”

(12) *k ~ ğ; k ~ k*

endeğ ~ *endik* “aşırı hassas”; *suzuk* ~ *suzuğ* “berrak; pirinç çorbası”; *yüzuk* ~ *yüzuk* ~ *yüzük* “(tanrı için adanan) adak”

(13) *k-ħ*

bağdır- ~ *bağdır-* “baktırmak”; *kıhır-* ~ *kıGır-* ~ *kıkır-* “çağırarak, seslenmek”; *kağda-* ~ *hağda-* “ateşte kurutmak”;

(14) *ħ ~ g, ħ ~ k*

Gıħs ~ *gıgıs* “keçe”; *ħun* ~ *kun* “güneş”;

(15) *h ~ ħ*

aħs ~ *aħs* “ağız”; *aħsak* ~ *aħsak* “aksak, topal”; *yağlahGır* ~ *yağlahGır* ~ *yağlahGar* “Yağlakar”; *hora-* ~ *ħora-* “azalmak, yıpramak”; *ħurva-* ~ *ħurva-* “eskimek”

(16) c ~ ç; c ~ tş; c ~ ş(nadir)

arğaci ~ arğaçi “çalışmadan geçinen tembel kişi”; *çeriğ ~ ceriğ* “asker”; *malcı ~ malçı* “hayvan yetiştiricisi”; *kıcit- ~ kıcıt-* “küçültmek”; *keyji ~ keiçi* “makas”; *suçiğ ~ suciğ* “inanç”; *suciğlığ ~ suçiğlığ* “samimi, sadık”; *bardamci ~ bardamtşı* “kendini beğenmiş, kibirli”; *ucur- ~ utşur-* “ters çevirmek”; *şucuncig ~ şutşunci* “üçüncü”; *cahkcacahke ~ tşahkcacahGe* “yusufçuk, çekirge”; *ehlci ~ ehlşi* “bir dini unvan: üfleyici”;

(17) ş ~ j (nadir)

şaşdığ ~ sajdığ ~ şaşdığ

(18) s ~ ş

saj ~ şaj “saçlı, gür saçlı”; *söğüt ~ şogut* “söğüt ağacı”; *söğil ~ şogul* “siğil”; *saj ~ şaj* “saç”

(19) y ~ ş

yit ~ şit “el”; *yehp ~ şip* “ip”; *yüsin ~ şüsin* “üst kol; uyluk” ;

(20) z ~ s

mız ~ mıs “biz”; *mızder ~ mısder* “bizler”

7. Metin Örnekleri

a. Ata sözleri: *kepdeğ söz*

1. *Kısıge menek yok bolsa daldaGını sudağak dro, semenge duz yok bolsa sunı sudağak dro.*

“Kişide para olmasa hayalet (lanetli) gibi olur, yemekte tuz olmasa su gibi olur.”

2. *Ehsengen ıst dahrdo dro.*

“(Kolay) güveneni köpek ısıtır.”

3. *Kısı qarısı gönül qarıgımes, derek qarısı yıldız qarıgımes.*

“Kişi yaşlansa gönül yaşlanmaz, ağaç yaşlansa kökü yaşlanmaz.”

4. *Suyırğa yağ salma, Yoğurğa kısdırma salma.*

“Çinliye tereyağı koyma (verme), Yugur’a (Sarı Uygur)’ etli yemek koyma (verme).”

5. *Gezgiğe moendırık yok goyok dro, kısıge uj başdıg yok goyok dro.*

“Giyiside yaka olmazsa olmaz, topluma lider olmazsa olmaz (elbise yaka-sız olmaz, toplum lidersiz olmaz).”

6. *Pırın ungen kulak, soñ ungen moñes.*

“Önce çıkan kulak, sonra çıkan boynuz (boynuz kulağı geçer).”

7. *Bır hugusdıñ moñısge das geğse, mıñ hugusdıñ bozı şırkıra dır.*

“Bir dana/sığırın boynuzuna taş değse, bin sığırın canı acır.”

8. *Mulağa yaşı göñıl ber, yaşı yüz berme.*

“Çocuğa gönlünü ver yüz verme (çocuğa iyi davran fakat fazla şımartma).”

9. *Kıside bolmanı avadabol, avada bolmanı ehside bol.* “Ellerin sahip olduğu (şeyler) anne babaninki kadar iyi değildir, anne babanın sahip olduğu (şeyler) kendininki gibi değildir.”

10. *Karlığ tağGa kun değse kar yero, göñıldegı kısı söz dese göñıl yero.* “Karlı dağa güneş değse kar erir, gönlündeki kişi söz söylerse gönül erir.”

b. Bilmeceler: tazmağ

1. *Kundus boğs, tune yüz.*

“Gündüz hamile, gece bomboş.” (Ayakkabı)

2. *Agını şığı bır-bırnı ehdisalmas.*

“İki kardeş birbirine yetişemez.” (İki ayak)

3. *Bır güğışğın gük kölde su hiciv dro, aq kölde dımsığın baylıv dro.* “Bir güvercin mavi gölden su içer, ak gölde gagasını sürüyor.” (Kalem, fırça)

4. *Bır demırge bır sap bar mı dro, yığaş sap bar mı dro, yeyinda yimsağak bır dro. Bu ni dır? Sen ta!* “Bir parça demirin ağaçtan bir sapı var. Yazın sıkça kullanılan bir şeydir. O nedir, sen bul!” (Orak)

5. *Undunden bır ırger sımık gep dır. Sen Garşı dio aydıv dır. Uzu ayğanGa gem Garağıla gehdi, dep dır.* “Doğudan Irger (Li ailesi) soyundan (biri) gelir. Ona nereye doğru gideceğini sormuşlar. Halkın hastalıklarına bakmaya geldim, demiş.” (Güneş)

6. *Bır Gızıl Gayanış dıpe şığı kugen Gozi pağlağa dır.* “Bir kızıl kayanın dibinde iki dizi kuzu bağlı durur.” (Diş)

7. *Uzumas-dahrıbas uzun Gara, oruğı şıngırıp geler Gara.* “Uyumaz dinlenmez, uzun ve siyah, göğsü şingırdayıp gelir bak.” (Nehir)

8. *Uşdavaşa uş tolı, salıderse oy tolı.* “Tutsa sap dolu, bırakırsa yer dolu (tutarsa sadece bir sap, bırakırsa alanı doldurur).” (Lamba)

9. *Batır ulğan çövegı dahkı.* “Kahraman oğlanın (saç) örgüsü bir örülüdür.” (Ağaç kazık)

10. *Sende yok, mende yok, hukgen kusda yok.* “Sende yok, bende yok, uçan kuşta da yok.” (Meme)

c. Kısa Metin

Yoğurnıñ bolıs “Sarı Uygurların gelenekleri”

Mıs Yoğurnıñ bolıs la, qar kısınuñ uhlıdurda ehsı kısınuñ kıcığ ayğannar, ko göñıl kıcığ, qar kısıne ayğan urğum celeğo. Yüğe tşoGema duğede, qar kısı pırınıñGa, yahGasıñGa tşoGeğo. Üyğ kırırdı, qar kısı pırınGa kırğo. Şığış şığende, Şen qar kısıge tutGo.

“Yugur’ların (Sarı Uygur) âdetlerine göre, ihtiyarların önünde, biz gençler, genelde alçak gönüllü olup onlara saygı göstermeliyiz. Evde otururken, önce yaşlıları oturtmamız ve yukarıda oturtmamız lazım. Eve girerken, yine önce yaşlıları öncelik tanımalıyız. Yemek yerken, önce yaşlılara vermemeliyiz.”

Kısaltmalar

Ar.	Arapça
AT.	Ana Türkçe
bk.	bakınız
ET	Eski Türkçe
Far.	Farsça
ÇUyg.	Çağdaş Uygurca
Çin.	Çince
Hint.	Hintçe
IPA	Uluslararası Sesbilim Abecesi
Moğ.	Moğolca
Rus.	Rusça
Soğd.	Soğdca
s.	sayfa
SUy.	Sarı Uygurca
TDAY-B	<i>Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten</i>
Tib.	Tibetçe
Tr.	Türkçe

Kaynaklar

- BENZİNG, Johannes (1959), “Classification of the Turkic Language”, *Fundamenta I*, Wiesbaden, s. 1-5.
- CLAUSON, Sir Gerard (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford.
- ÇAĞATAY, Saadet (1961), “Sarı Uygurlar’ın Dili”, *TDAY-B 1961*, s. 37-42.
- DAVUT, Rahile-Komuna CANBUZ (1998), “Yuğur (Sarı Uygur)lar Üzerine Notlar”, Çeviren: Alimcan İneyet, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı 5., s. 465-478.
- EKREM, Erkin (2007), “Sarı Uygurların Kökeni”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 4, Sayı 3. Ankara, s.156-180.

- GABAIN A. von (2000), *Eski Türkçenin Grameri*, Çev.: Mehmet Akalın, Ankara.
- 陈宗振 Chen zongzhen (2004), *西部裕固语研究 Xibu yuguyu yanjiu (Batı Sarı Uygurca Araştırması)*, 北/Pekin.
- _____ (1982), “裕固语概况 / Yuguyu gaikuang”. *民族语文*, 1982 (6) :66-78.
- “Ana Çizgileriyle Sarı Uygurca”, Türkçeye çeviren: Erkin EMET, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyatı Dergisi*, 1996, Sayı 1, s. 245-256
- 《民族语文》, 1982 (6) :66-78
- 程适良 Cheng shi liang (1991), *突厥比较语言学 Tujue bijiao yuyanxue (Türk Dillerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi)*. 新疆人民出版社, 乌鲁木齐/Ürümçi.
- EMRE, Ahmet Cevat (1949), *Türk Lehçelerinin Mukayeseli Grameri, Birinci Kitap: Fonetik*, İstanbul.
- KAYMAZ, Zeki (2005), “Sarı Uygurca Araştırmalarına Genel Bir Bakış”, *Prof. Dr. Fikret Türkmen Armağanı*, İzmir, s. 451-455.
- 蕾选春 Lei xuan chun (1992): *西部裕固汉词典 Xibu Yugu Han cidian (Batı Sarı Uygurca-Çince Sözlük)*, 都/chengdu.
- LESSİNG, F. D. (1960), *Mongolian-English Dictionary*, Berkeley and Los Angeles, University of California Pres.
- MALOV, Sergey Yefimoviç (1957), *язык жёлтых уйгуров: Словарь и грамматика (Yazık jyoltıh Uygurov: Slovar' i grammatika)*, Alma-Ata.
- MENGES, Karl Heinrich (1968), “Classification of the Turkic Language”, *Fundamenta I*, s. 5-8;
- _____ (1968), *The Turkic Language and Peoples*, Wiesbaden.
- NADELYAYEV, V. M.- D. M. NASILOV- E. R. TENİŞEV-A. M. ŞÇERBAK (1969), *Drevnetyurkskiy Slovar'*, Leningrad.
- ÖLMEZ, Mehmet (1996), “Sarı Uygurlar ve Sarı Uygurca”, *Çağdaş Türk Dili*, C I, S 98, s. 31-37.
- _____ (2013), “Çin'deki Türk Dilleri ve Bugünü”, *Dilleri ve Kültürleri Yok Olma Tehlikesine Maruz Türk Toplulukları Konulu IV. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu 2012*, Ankara, s. 397-422.
- _____ (2016), “Sarı Uygurlar ve Sarı Uygurca Üzerine Yeni Yayınlar”, *Türk Dilleri Araştırmaları Yıllığı Belleten 2012-2*, Ankara, TDK Yayınları, s. 97-108.
- TEKİN, Talat (1990), “A New Classification of the Turkic Languages”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, s. 5-18.
- TEKİN, Talat-Mehmet ÖLMEZ (2003), *Türk Dilleri, Giriş*, 3. baskı, İstanbul.
- TENİŞEV, E. R.- B. H. Todayeva (1966), *язык жёлтых уйгуров (Yazık jyoltıh Uygurov)*, Moskva.
- TENİŞEV, E. R. (1976), *Строй Сарыг- югурского Языка (Stroy Sarıg-Yugurskogo Yazıkı “Sarı Uygur Dilinin Yapısı”)*, Moskva.
- THOMSEN, Kaare (1959), “Die Sprache der Gelben Uiguren und das Salarische”, *PhTF* 1, s. 564-568: “Sarı Uygurların Dili ve Salarca”, *TDAY-B 1985*, Ankara 1989: s. 191-197, Çeviren: İlhan Çeneli.
- TOMUS, Primus (1959), *Philologiae Turciae Fundamenta I*, Wiesbaden.

裕固族简历 *Yuguzu jianli* (Sarı Uygurların Kısa Tarihi) 2008. 民族出版社, 北京/Milletler Yayınevi, Pekin.

中国突厥语族语言词汇集 *Zhongguo tujueyuzu yanci huiji* (1989), (Çindeki Türk Dilleri Sözlüğü). 民族出版社, 北京 /Milletler yayınevi, Pekin.

钟进文 *Zhong jin wen* (2007), 西部裕固语描写研究 *Xibu yuguyu miaohie yanjiu* (Batı Sarı Uygurca Üzerine Araştırma) 民族出版社, 北京/Milletler Yayınevi, Pekin.